

MURAKÖZY LÁSZLÓ

Válságok állama – államok válsága

Az Egyesült Államokból kiinduló másodrendű jelzáloghitel-piaci válság világméretű recesszióvá terebélyesedett 2008-ban. A kormányok gyors és nagymértékű beavatkozással próbálták a további romlást megakadályozni. A válság elleni fellépés régen nem látott mértékű állami beavatkozással járt, s világszerte növekvő deficit és emelkedő államadósság jellemzi az országok jelentős részét. Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy milyen helyzetben, milyen fejlődési pályán érte ez a sokk a költségvetéseket, s hogy milyen következményei lehetnek ennek az államháztartásra. Hogyan alakult hosszabb időtávon a kormányzati kiadások súlya? Milyen szerepük volt ebben a válságoknak? Milyen is a „válságok állama”? Ebben a folyamatba illesztve helyezzük el a 2008. évi válságot és következményeit. Majd az elemzés alapján néhány következtetést fogalmazunk meg a következményekről, az „államok válságáról”.
Journal of Economic Literature (JEL) kód: H10, H50, H60, E62, N40.

A 2007. évi Egyesült Államokból induló másodrendű jelzáloghitel-piaci válság előbb a pénzügyi, majd a reálgazdasági szférát rázta meg. Viszonylag békés, bár kisebb-nagyobb megtorpanásokkal kövezett évtizedek után ismét egy centrumból kiinduló és világszerte tovagyűrűző válsággal kellett szembenéznünk. A válság elleni fellépés régen nem látott mértékű állami beavatkozással járt, növekvő deficitet és emelkedő államadósságot okozva az országok jelentős részében. Ebben a tanulmányban nem azt a napjainkban leggyakrabban feltett kérdést vizsgáljuk, hogy mennyire volt szükséges, indokolt és sikeres ez a kiterjedt központi beavatkozás, hanem azt, hogy milyen helyzetben, milyen fejlődési pályán érte ez a sokk a költségvetéseket, s hogy ennek milyen rövidebb és hosszabb távú – a makrogazdaságok és a világ gazdaság egészének fejlődésére kiható – következményei lehetnek az államháztartásra, az állami pénzügyekre. A jövő természetesen bizonytalan, ezért következtetések levonásához egyrészt azt tudjuk megvizsgálni, hogy valójában mi volt a helyzet a „hurrikán” (Király [2009]) kitörése előtt, másrészt az elmúlt évtizedek tapasztalatait alapul véve, milyen pályára számíthatunk az elkövetkező időszakban.

A világ egyfajta megdöbbenéssel, nagyon nehezen felfogva vette tudomásul, hogy a nagy mérséklődés (Bernanke [2004]) békés korszaka után ilyen ismét bekövetkezhet. Sokak számára annak ellenére sokkoló volt, hogy a megelőző két évtizedben is számos, kisebb-nagyobb pénzügyi válsággal kellett szembenézni (Király–Nagy–Szabó [2008] 574. o.). Nem is beszélve arról, hogy a kapitalizmus sok évszázados történelmét már a kezdetektől fogva végigkísérték a válságok. A holland tulipánmánia (1634–1637) és 1720-ban a Mississippi szédelgés, valamint a Deltengeri Társaság buborékjának kipukkanása (Dale [2004], Madarász [2009]) már három-négy száz évvel ezelőtt jelezték, hogy fellendülés és válság egyaránt jellemző e társadalomra. A válságok természetének közgazdasági elem-

zése is hosszú múltra tekint vissza (*Mackay* [1852], *Kindleberger* [1996]). A történelem és a közelmúlt tanulságai ellenére az elmúlt évtizedekben elhatalmasodott az az érzés, hogy „ez velünk nem történhet meg”, a „mi időnk más”! (*Reinhart–Rogoff* [2009] 208. o.)

A másodrendű válság vihara ismét emlékezetünkbe idézte a válságok sorát, s különösen a 20. század két sorsfordító viharát, az 1929/1933-as nagy gazdasági világválságot, s az 1970-es évek világgazdasági korszakváltással járó nagy megrendülését. A kormányok erőteljes beavatkozása éppen e nagy recessziók fenyegető árnyéka és emléke miatt is volt olyan gyors és kiterjedt. E két időszakra a tanulmány során még részletesebben is visszatérünk, de még ezelőtt hangsúlyoznunk kell a válságok viharának egy másik oldalát is. Ezek ugyanis, mint Schumpeter óta tudjuk, nemcsak rombolnak, de teremtenek is (*Schumpeter* [1942]). A nagy, átfogó viharok egyben korszaklezárók és korszakalkotók is voltak. Technikai, technológiai, pénzügyi, valamint szervezeti formák „kifáradása” és az ezeket fájdalommas vajúdó folyamatban felváltó innovációk komplex mintázata figyelhető meg az ilyen „teremtő válságok” esetében. Az is fontos kérdés, hogy a mostani is ilyennek bizonyul-e majd a 21. századra vonatkozóan.

Már az említett korai válságok is, a 17–18. században, jelentős pénzügyi innovációkkal függtek össze. A részvénytársaságok kialakuló formáihoz kapcsolódtak, s sajátos módon az államadósság „innovatív” magánosításával is próbálkoztak az 1700-as évek elején (*Dale* [2004] 45. o.). Az 1825-ös válság Angliában a szabad versenyessé kapitalizmus kibontakozását indította el. Az 1857-es recesszió volt az első modern „világválság”. Az 1873-as válság – a vasútkorszakkal összefüggésben – a nagy részvénytársaságok meghatározóvá válását, az állami szabályozás erősödését, az infrastruktúrában részleges állami tulajdon kialakulását és az első nagy globalizációs időszakot hozta el. Ez utóbbi során a tőke nemzetközi mobilitása szélesedett, s egyben az országhatárok lebomlottak a „pénzügyi fertőzés” előtt, ami miatt megnőtt a bankrendszer kitettsége is (*Reinhart–Rogoff* [2008] 8. o.).

A 20. század elején az 1907. évi amerikai bankpánik tanulságai vezettek az amerikai központi bank (Fed) 1913-beli létrehozásához. A sokat emlegetett 1929–1933-as válság az aranypénzrendszer megszűnését, a keynesi eszmerendszer elterjedését, az állami beavatkozás legitimációját, s Bretton Woods-i pénzügyi rendszerét hozta. A hetvenes években ez utóbbi megszűnt, teret nyert a monetarizmus, megerősödtek az állami beavatkozást korlátozó, visszafogó nézetek. A mostani, 2007. évi válságot megelőző időszakra a mindezt átfogó globalizáció, az informatikai forradalom, a hálózatosodás, az újabb pénzügyi innovációk és a nemzetközi tőke- és hitelrendszer szélsőséges szabadsága volt jellemző (*Eichengreen* [2005], *Frydman–Goldberg* [2007], *Lámfalussy* [2008]). Tért hódított a hatékony piacok elmélete (*Fama* [1970] és [1998]). A válság kirobbanását elemzések sora követte (például *Soros* [2008], *Cecchetti* [2008], *Reinhart–Rogoff* [2009], *Györfly* [2009], *Csaba* [2010]). Idő kérdése, hogy az ezekben levont tanulságok szilárd és hasznosítható ötvözetet eredményezzenek.

A válságokhoz vezető szerveződési mintázatok és az azok után formálódó intézményi váltások, változások egyik lényeges színtere, illetve legfontosabb szereplője a modern állam. A 20. század második fele soha nem látott és képzelt mértékben megnövelte az állam befolyását és súlyát, nem utolsósorban éppen a válságok elkerülése miatt. Ezt a folyamatot tekintjük át a következőkben, kiemelve az 1930-as és a 1970-es évek tapasztalatait.

Válságos évtizedek

A mai recessziós időkben az egyik legtöbbet emlegetett „előzmény” a 80 évtizeddel ezelőtti 1929/1933-as nagy gazdasági világválság, amely valóban sok tekintetben hozzájárult a második világháború utáni rendszerek kialakulásához, de egészen más gazdasági-

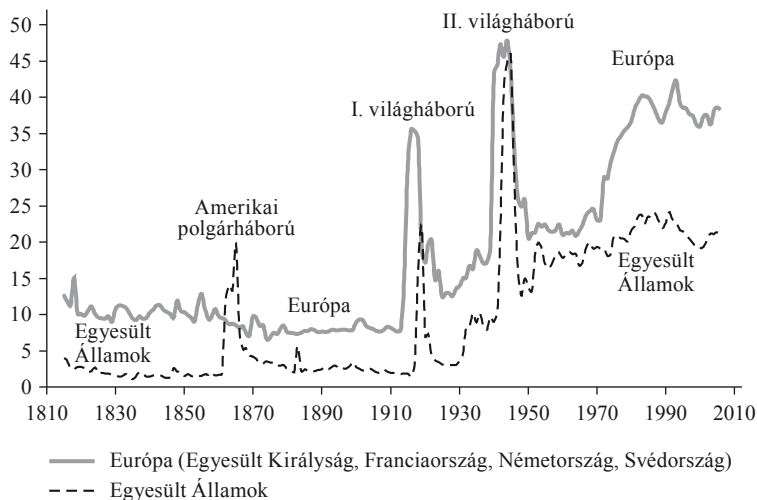
történelmi-politikai környezetben ment végbe. Ez nagyon fontos fordulópont témánk szempontjából is, hiszen legtöbbször ehhez kapcsolják a növekvő állami szerepvállalás kialakulását, a keynesi eszmerendszer diadalának kezdetét. Ezért nézzük meg az állam súlyának alakulását ezekben az évtizedekben, amelyeket nem csak a recesszió miatt nevezhetünk válságosnak (Berend [1982]).

A kormányzat súlyának alakulását erre az időszakra a központi kormányzat GDP-hez viszonyított arányával lehet becsülni.¹ Az 1. ábra közel két évszázadra, a 19. és 20. századra érzékelteti a központi kormányzati kiadások alakulását. Négy élenjáró európai ország (Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Svédország) átlagát vethetjük össze az Egyesült Államok adataival. Itt az a tendencia érdekes, amit az egyes országok vizsgálata külön-külön is megerősít, hogy a 19. század során az állam súlya valóban visszaszorul, általában a GDP 10 százaléká alá az első világháború előtti évtizedekre, valamint hogy az Egyesült Államok és Európa között történelmi és társadalomszerveződési okok miatt markáns és tartós különbség van a központi kormányzat súlyát illetően, ahogy ezt Tocqueville már 1831-es amerikai útján megállapította.² Ez a különbség még markánsabb lett a 20. század utolsó harmadára a társadalmi gondoskodás eltérő jelleg miatt.

1. ábra

A központi költségvetés kiadásainak GDP-hez viszonyított aránya
Európában és az Egyesült Államokban, 1810–2000 (százalék)

A GDP százalékában

Forrás: Mitchell [2003a] 816–824. és 905–928. o., Mitchell [2003b] 664–678. és 761–787. o.

¹ A valóban teljes állami súlyt az államháztartás GDP-hez viszonyított aránya mutathatja jobban. A két fő tétel, amely a különbségeket okozhatja, az önkormányzatok és a társadalombiztosítás súlya. Ez utóbbi csak a második világháború után, a hetvenes évektől kezdve lényeges, addig jó becslésnek tekinthetjük a központi költségvetést. Éppen ezért a tanulmány későbbi részében az államháztartás adatait is elemezzük majd. Az önkormányzatok súlya az egyes típusok esetében jellegzetesen különbözhet (Egyesült Államokban hagyományosan nagy a szerepük), de az egyes országokon belül ez az arány történelmileg viszonylag stabil, így a központi költségvetés trendjei általában jól jelezhetik az állami szerepvállalás alakulását.

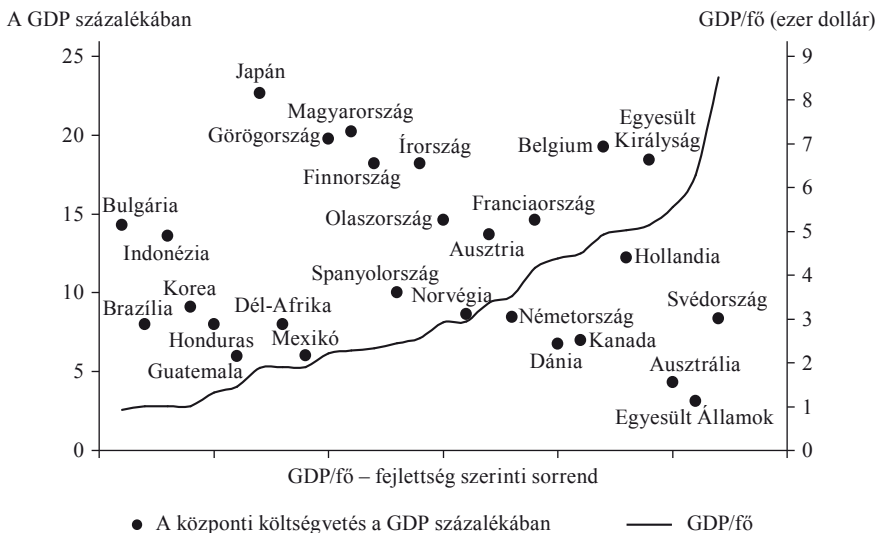
² „Azok, akik párhuzamba akarták állítani az amerikaiak kiadásait a mienkével, megérezték, hogy lehetetlen Franciaország állami kiadásainak összességét összehasonlítani az Unió állami kiadásainak összességével... az Unió sokkal kevesebb feladatot vállal magára, mint a mi központi kormányunk, és természetzerűleg a kiadásai is sokkal kisebbek... az Uniót alkotó államok... általánosságban sokkal több és jelentősebb érdekre ügyelnek, mint megyei közigazgatásunk; kiadásai természetzerűleg sokkal számottevőbbek.” (Tocqueville [1993] 314. o.)

Az 1. ábra legfontosabb tanulsága, hogy egészen a 20. század második feléig az állami kiadások súlya döntően a háborúkkal összefüggően nőtt vagy csökkent. Ezt jól láthatjuk a 20. század két nagy világégésénél, de korábban az 1860-as években az amerikai polgárháború esetében is. Háborúban a hadi kiadások, békében pedig az államadósság törlesztése volt az egyik legnagyobb állami kiadás. A ma is a figyelem középpontjában lévő deficit és államadósság ekkor is jelen volt, de ezek alakulása is a háborúk függvénye volt.³

További tanulsága a történelmi adatoknak, hogy a 20. század két nagy háborúja után ugyan visszacsökkent az állami kiadások súlya, de mindig magasabb szintre, mint ami a megelőző békeidőkben volt. Ezt a 2. ábra jól érzékelteti az első világháború utánra, ahol az 1920-as évek közepének keresztmetszeti adatait láthatjuk. Az egy főre jutó GDP alapján, fejlettségi szint szerinti sorrendben szerepel egy viszonylag széles mintában 27 ország. Elég nagy a szóródás az értékekben, de az országok zöme az 5 és 20 százalék közötti központi költségvetési részarány sávjában helyezkedik el. Ez az értékek fölfelé tolódását jelentik az első világháború előtti állapothoz képest, de az állam részesedése a GDP-ből így is viszonylag alacsony volt, s a kiadások zöme a klasszikus kormányzati funkciókhoz kapcsolódott. Kis súlya és szerkezete miatt az állam még igen kevésbé tompíthatta a közeledő 1929–1933-as recesszió hatásait.

2. ábra

A központi költségvetés kiadásainak GDP-hez viszonyított aránya
a gazdasági fejlettség függvényében, 1925 (százalék)

Forrás: Mitchell [2003a] 816–824. és 905–928. o., Mitchell [2003b] 664–678. és 761–787. o., Mitchell [2003c] 886–908. és 1010–1044. o., Maddison [2003] 58–69., 87–89., 100–101., 146–149. és 180–188. o.

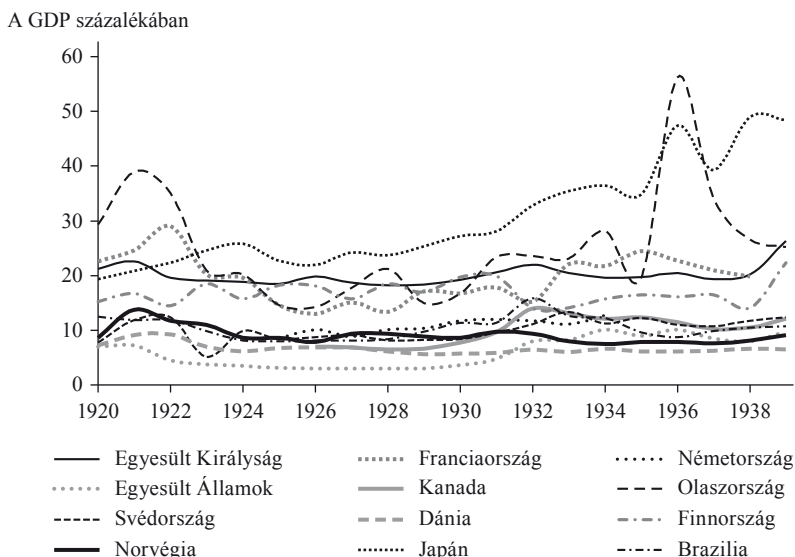
A 3. ábra 12 országra mutatja a központi költségvetés GDP-hez viszonyított arányának alakulását a válságos két évtized (1920–1939) időszakában. Az alapvető nagyságrendek a válság hatására sem változtak, s a nagyobb kilengéseket még mindig a há-

³ Az Egyesült Királyság államadóssága a napóleoni háborúk után a GDP 180 százaléka körül volt, s ez az I. világháború előtti évekre már alig 20 százalékra csökkent. A maastrichti 60 százalékot 1880 körül érte el (Kindleberger [1984] 165. o., Mitchell [2003a] 905–913. o.).

borúra való készülődés okozta, amint az különösen érzékelhető Japán és Olaszország esetében.⁴

3. ábra

A központi költségvetés kiadásainak GDP-hez viszonyított aránya,
1920–1939 (százalék)

Forrás: Mitchell [2003a] 816–824. és 905–928. o., Mitchell [2003b] 664–678. és 761–787. o., Mitchell [2003c] 900. és 1026. o.

Új jelenséggént azonban a nagy gazdasági világválság immár az állami költségvetésekre is hatást gyakorolt. Már az 1. ábrán is érzékelhető volt, hogy éppen 1929-ben volt a legkisebb a költségvetés átlagos súlya a két világháború között, bár ez is meghaladta az első világháború előtti értékeket. A válság éveiben, ahogy a 3. ábrán is érzékelhető, több országban megnőtt a központi költségvetési kiadások súlya. Különösen jelentős ez a nevezetes *New Deal* következtében az Egyesült Államokban. Itt 1929 és 1934 között a GDP 3 százalékaról a GDP 10 százalékára nőtt a központi állami kiadások súlya, Kanadában 6-7 százalékról 12-13 százalékra. E két országban a növekmény néhány év alatt a GDP 6-7 százalékát tette ki. Több helyen Európában is kismértékű emelkedés figyelhető meg, a GDP 1–4 százalékát kitevő mértékben. A válságból való kilábalás Európában összefonódott a fegyverkezéssel, a háborús készülődéssel. Szemben a *New Deal* békés célú kiadásaival, Európában az állami kiadások növekménye közvetlenül, illetve közvetve döntően a háborút szolgálta. Az említett Japánt és Olaszországot leszámítva, a harmincas évek közepén az emelkedés ellenére is 10–20 százalék között maradtak a központi kormányzat GDP-hez viszonyított kiadásai.

Az 1929–1933-as válság valóban újat hozott az állami költségvetést és a gazdaságpolitikát illetően. Ez különösen az Egyesült Államokban figyelhető meg, még mielőtt Keynes *Általános elmélete* megjelent volna. Ez azonban még csak az állami szerepvállalás csírája volt, valódi kibontakozása a második világháború után következett be.

⁴ Mussolini Olaszországa 1935 októberében rohanta le Etiópiát, Japán pedig 1937-ben ismét megtámadta Kínát.

A válságos hetvenes évek és a központi költségvetés⁵

A második világháború utáni két évtized egyfajta aranykorszaknak tekinthető a fejlett tőkés gazdaságok életében. Az állam szerepe mind a közgazdasági elméletben, mind a gazdaságpolitikai gyakorlatban központi helyet kapott. Ahogy korábban az *1. ábrán* is láthattuk, a nagy viláégés után ismét lecsökkentek az állami kiadások, de a háború előttinél magasabb szinten stabilizálódtak. Megmaradt a jellegzetes különbség a tengerentúli és európai országok között. Az állam nagyobb súlya továbbra is Európára jellemző. 1950-ben a központi kormányzat kiadásainak súlya a GDP 15–30 százaléka között mozgott Európában. Ez már lényegesen magasabb, mint a két világháború között az 5–20 százalék közötti sáv.

Az adatok fényében azt láthatjuk, hogy a keynesizmus kiteljesedését hozó évtizedek során még viszonylag mérsékelt, 1970-re „csak” a GDP 20–35 százaléka közé emelkedett ez az érték, amely persze így is békeidőkben addig soha nem látott mértéket ért el. Mivel azonban a gazdasági növekedés gyors volt, a kormányzati kiadások bővülése a GDP-hez viszonyított részarányánál jelzett mértéknél is sokkal jelentősebb állami részarányt jelentett. A válságos hetvenes évek előtti pillanatkép így is azt rögzíti, hogy az 1929–1933-as válsághoz képest – a központi költségvetés terén is – ekkor már közel kétszer akkora az állam súlya. Ez önmagában is óriási különbséget, hatalmas válságmérséklő erőt jelentett.

A hetvenes évek fejleményei jelentős fordulatot hoztak a közgazdasági gondolkodásban, már a keynesizmus haláláról írtak (*Lucas* [1980]). Ismét a piac irányába fordulás jellemző, s erősödtek az állami beavatkozás mérséklését hirdető nézetek.⁶ A keynesizmus helyett a monetarizmus nyer teret. Ugyanakkor, paradox módon, az állami kiadásokban az igazi „robbanás” éppen a hetvenes-nyolcvanas években következett be. Ahogy erre majd a későbbiekben részletesen is kitérünk, ez ugyancsak ellentmond az állam visszaszorulásáról szóló általános szakmai vélekedésnek.

Ebben az időszakban a válság automatikusan, valamint tudatos döntések révén is megnövelt bizonyos állami kiadásokat. Emellett a kialakított rendszerek tehetetlensége és rugalmatlanság is növelte a központi költségvetés súlyát. Mindez együttesen – a gazdaság stagnálása mellett – alaposan megemelte az állam GDP-ben való részesedését. Az 1970-es 20–35 százalékról 1990-re a központi költségvetések kiadásainak a GDP-hez viszonyított súlya 30–50 százalék közé emelkedett. A meghirdetett visszaszorítás/visszaszorulás helyett, éppen ellenkezőleg, az állami részvétel soha nem látott mértékben terjeszkedett két évtized alatt.

Valójában csak a kilencvenes években következett be az állam súlyának – számottevő és kitartó erőfeszítéseket követelő – mérséklődése. Még ez is csak az évtized igen dinamikus gazdasági növekedése mellett valósulhatott meg. A kétezres évek elejére, közepére sikerült a központi kormányzatok kiadásainak súlyát a GDP 30–45 százaléka közötti sávba visszaszorítani, ez azonban még mindig lényegesen magasabb, mint a hetvenes évek elejének 20–35 százalékos értéke.

Összefoglalva az eddigieket, a hetvenes évek tudományos paradigmaváltása ellenére sem szorult vissza az állam, sőt súlya ugrásszerűen emelkedett a korábbi, amúgy is igen magas szinthez képest. A nyolcvanas évek egyfajta szinten tartást mutatnak a központi kormányzat súlyát illetően, s csak a kilencvenes években következik be érzékelhető csökkenés, azonban ahogy korábban a két világháborúnál láttuk, nehéz a szellemet a palackba visszagyömöszölni, most is magasabb szinten állapodtak meg a központi kormányzati kiadások, mint a válság előtt voltak a hatvanas évek végén, a hetvenes évek legelején.

⁵ A központi költségvetésre vonatkozó adatok forrása: *GFS* [1968–2009], *IFS* [1966–2010], *Mitchell* [2003a] 816–824. és 905–928. o., *Mitchell* [2003b] 664–678. és 761–787. o., *Mitchell* [2003c] 900. és 1026. o.

⁶ A változást Jelzi Friedrich Hayek 1974-es és Milton Friedman 1976-os közgazdasági Nobel-díja is.

Az államháztartás alakulása

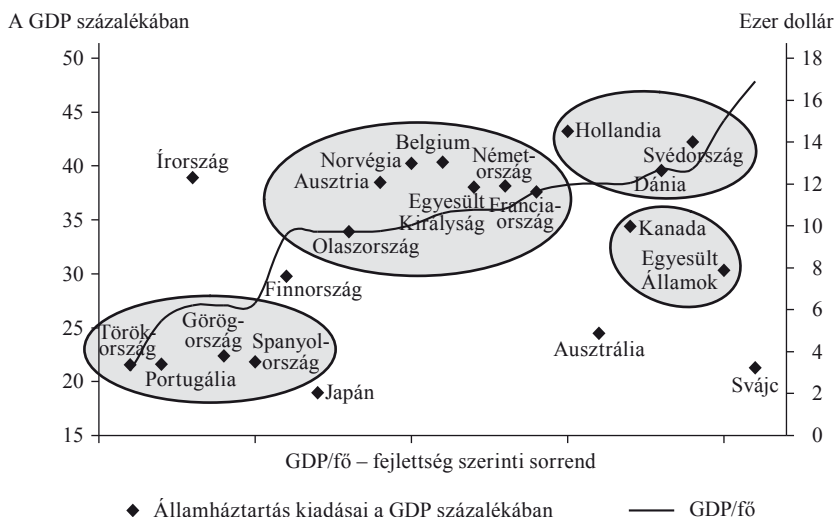
A második világháború után azonban nemcsak terjedelmében nőtt az állam, hanem tevékenységi körei is lényegesen bővültek: a klasszikus funkciók mellett egyre nagyobb súlyt kaptak a jóléti feladatok. Ez egészen új dimenziókat adott az állami szerepvállalás jellegének, s rendkívül mélyreható változásokat gerjesztett az elmúlt fél évszázadban.

E változás fő színtere a fejlett Európa volt, s ezzel tovább nőtt a távolság az Egyesült Államok központi szerepvállalásának módjától. Korábban, ahogy már jeleztük, a központi kormányzatok eltérő feladatai miatt volt nagy az eltérés, s most ehhez hozzáadódott a különböző mértékű és jellegű jóléti szerepvállalás. Ráadásul több országban a jóléti kiadások jelentős része nem az elkülönült társadalombiztosításban, hanem a központi költségvetésben vagy éppen a helyi szinten jelenik meg. Éppen ezért a nemzetközileg viszonylag egységes módszertan alapján mért államháztartás jellemezheti legjobban az elmúlt évtizedekben az állami szerepvállalás alakulását. Így az utóbbi időkben egyre inkább lehetőség van az államháztartás egészének megbízható vizsgálatára is, ezért ennek alakulását és válsággal való összefüggéseit is elemezhetjük.

A 4. ábrán pillanatfelvételt láthatunk a háború utáni „aranykorszakot” jelentő két évtized után, s a válságos hetvenes évek előtt. Az 1. ábrán már láttuk, hogy a központi költségvetés a 20–35 százalék közötti sávban mozgott, az államháztartás kiadásai jóval efölött, általában a GDP 35–45 százaléka közötti értéken. A fejlettebb európai gazdaságok, különösen a skandináv államok esetében rendszerint nagy a kettő közötti különbség. A skandináv országok értékei a GDP 40–45 százaléka között találhatók, a többi fejlett európai országéi általában 35–45 százalék között. A fejletlen európai déli gazdaságoknál viszont az államháztartás kiadásai mindössze a GDP 20–25 százaléka között találhatók, s lényegében megegyezik a központi költségvetés kiadási súlyával. Centralizált állami gazdálkodás és igen csekély jóléti kiadással jellemzi Görögország, Spanyolország, Portugália és Törökország csoportját a hetvenes évek legelején.

4. ábra

Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában, 1990

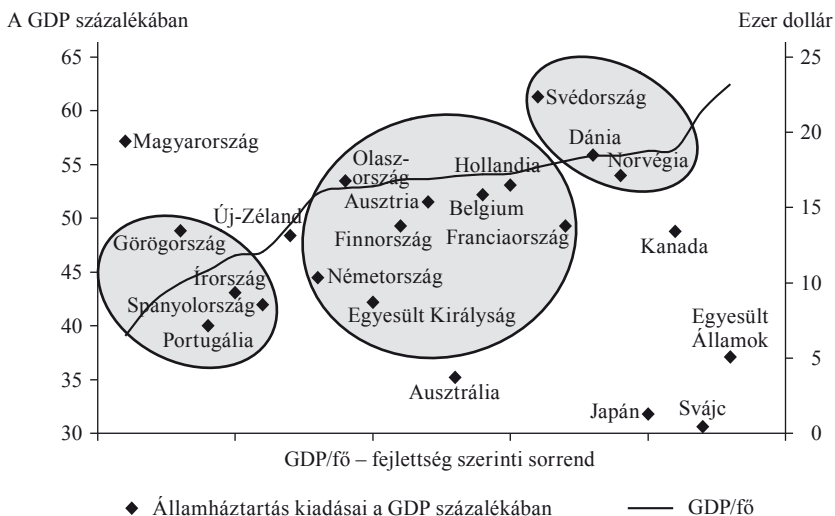

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

Az államháztartás vizsgálata még plasztikusabban jelzi azt a hatalmas változást, ami a második világháború után végbement. A kormányzat egésze már a GDP hatalmas része fölötte rendelkezett a hetvenes évek elejére. A következő két évtizedben, hasonlóan a központi költségvetéssel kapcsolatban megfigyeltékhez, a deklarált elvek és elméleti okfejtések ellenére az állam szerepe nemhogy csökkent volna, de a kilencvenes évekre sohasem látott mértékre emelkedett. Ezt jól érzékelhetjük az 5. ábrán. 1990-ben a GDP 55–60 százaléka körül mozognak a skandináv országok államháztartási kiadásai, s általában 45–50 százalék között a többi fejlett kontinentális európai államokéi. A központi költségvetés súlya, mint szó volt róla, szintén ugrásszerűen megnőtt, a GDP 30–50 százaléka közötti értékre. A kettő összevetése érzékelteti, hogy az államháztartás súlyának növekedése jelentős mértékben a központi költségvetés kiadásainak emelkedéséből fakad, s csak részben a jóléti költségek dinamizmusából.

5. ábra

Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában, 1999

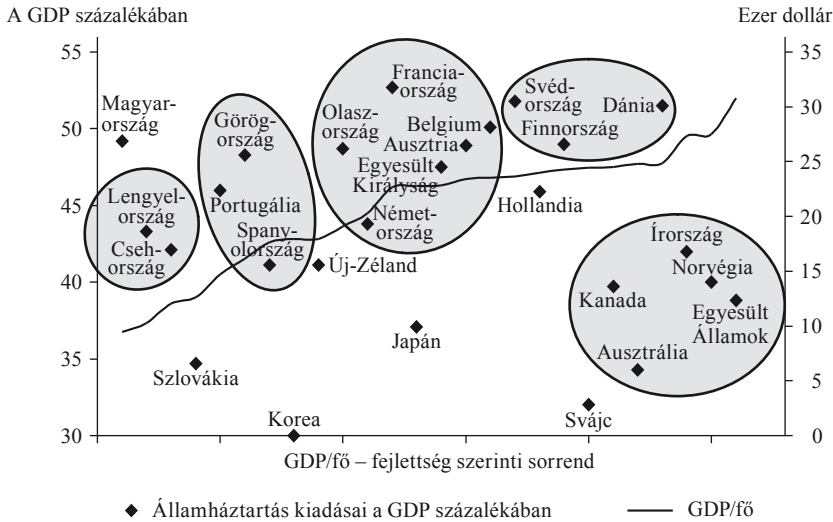
Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

Az államháztartási kiadásoknál azt láthatjuk az 1970 utáni két évtizedben, hogy az országokat lefedő sáv alsó határa emelkedett jelentősen, vagyis a kevésbé fejlett dél-európai országoknál növekedtek a legerősebben. Görögország, Spanyolország és Portugália államháztartási kiadásai a kilencvenes évek elején a GDP 40–50 százaléka közötti sávba emelkedtek, vagyis a jóval alacsonyabb fejlettségi szint ellenére ezen a területen felzárkóztak a kontinens centrum országaihoz (6–7. ábra).

Ahogy a 8. ábrán jól érzékelhetjük, mindvégig jelentős különbség van az európai és a tengerentúli fejlett tőkés országok között az állami szerepvállalás mértékét illetően. A fejlődési tendenciák iránya azonban nagyon is hasonló. 1970 utáni két évtizedben jelentősen nőttek az államháztartás átlagos kiadásai mind a két országcsoportban. Ez azonban Európában erőteljesebb volt, s így a különbség a GDP 6-7 százalékpontos értékéhez képest közel a duplájára nőtt 1993–1994-re. Ekkor volt a legmagasabb az államháztartás súlya mind a két esetben.

6. ábra

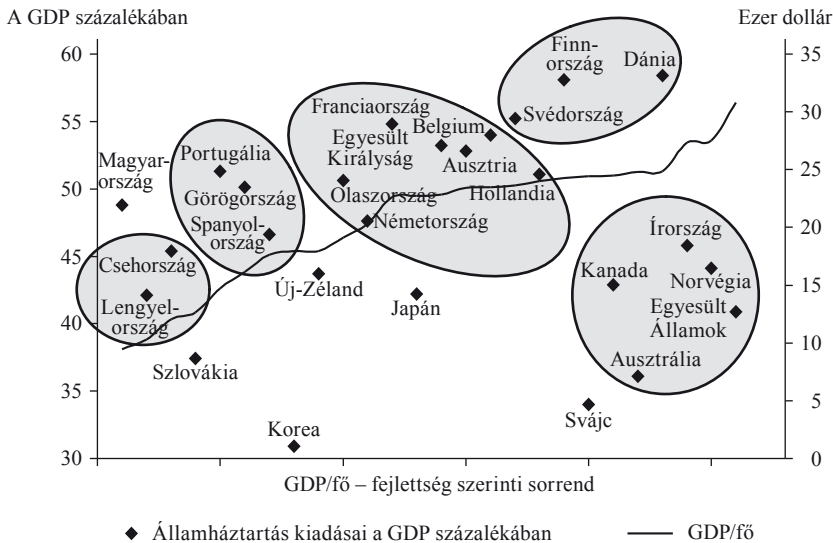
Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában, 2008

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

7. ábra

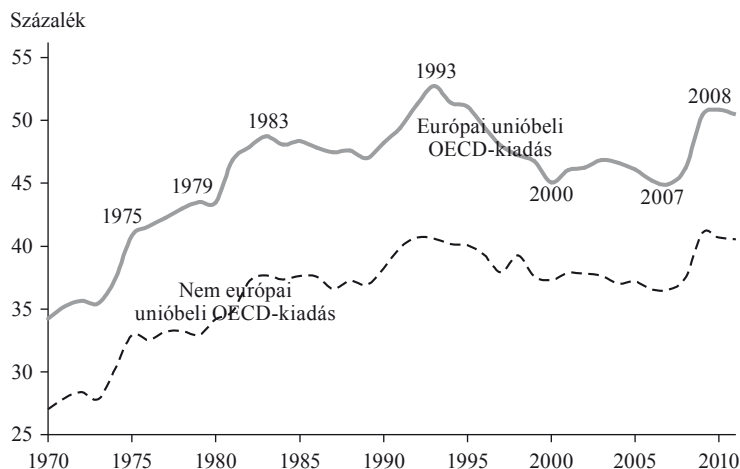
Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában, 2011

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

8. ábra

Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában az OECD-országokban, 1970–2011

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

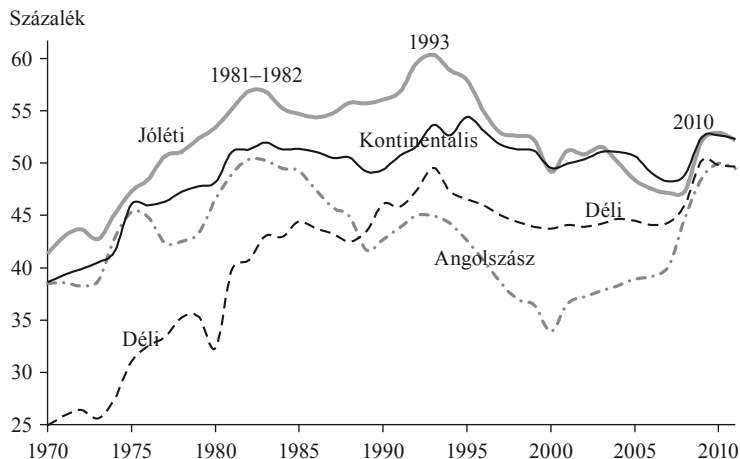
A kilencvenes évek közepétől tartó évtizedben, a kormányok erőfeszítéseinek, valamint nem utolsósorban az igen dinamikus gazdasági növekedésnek köszönhetően sikerült az államháztartások súlyát csökkenteni, ahogy az 5. és 8. ábrán ezt jól érzékelhetjük. 2008-ban az államháztartás kiadásainak súlya az európai országokban a GDP 42–43 százaléka és 52–53 százaléka közötti sávban mozgott (6. ábra). Ez jelentős eredmény az 1990-es évek elejének 45–60 százalékos értékéhez képest, de mintegy a GDP egytizedével magasabb az 1970-ben megfigyelt értékeknél. Annak ellenére így van ez, hogy az 1973 és 2008 közötti negyedszázad végig az állam szerepének visszaszorításáról szólt – mind az elméletben, mind a deklarált gazdaságpolitikákban.

Az átlagok persze jelentős eltéréseket takarnak. A 9. ábra európai csoportokra mutatja az államháztartás részarányának alakulását az 1970 utáni négy évtizedre. A legdinamikusabb változást a dél-európai országcsoporthoz mutatja: 1970 és 2008 között az állami kiadások aránya a GDP egynegyede körüli értékről a GDP 45 százalékára emelkedett. A fejlettebb európai országok átlagosan GDP 40 százaléka körüli részarányról indultak 1970-ben, de utána nagyon eltérő pályát jártak be. A jóléti államok kiugróan magas, a GDP 60 százaléka körüli érték után jelentős csökkentést hajtottak végre, s 2008-ra 46–47 százalékos átlag figyelhető meg. A kontinentális fejlett gazdaságokban alacsonyabb szinten, átlagosan 54–55 százalékon tetőzött a ráta, s ezután valamivel a jóléti államok fölötti értékre, 47–48 százalékra mérséklődött. Az európai angolszász országcsoporthoz igen kicsi: az Egyesült Királyság és Írország alkotja. A kilencvenes évek közepétől az ezredfordulóig radikális, a GDP egytizedét kitevő csökkentést hajtottak végre. Az ezredforduló után azonban ugyanennyit kitevő növekedés következett be, s ismét a GDP 45 százalékára emelkedett az államháztartás részaránya.

A 2008-as válság kitörése előtt az európai országcsoporthoz átlagos értéke, a több évtizedes eltérő út ellenére, viszonylag közel került egymáshoz, mind a négy csoport átlaga a GDP 45–50 százaléka között helyezkedett el. A déliek értéke emelkedett idáig a legjobban. 1970-ben a GDP 25 százalékát tették ki az államháztartási kiadások, 2008-ban 46 százalékát. A fejlett európai országok átlagai 1970-ben a GDP 40 százaléka körül voltak, 2008-ban 45–50 százalék között.

9. ábra

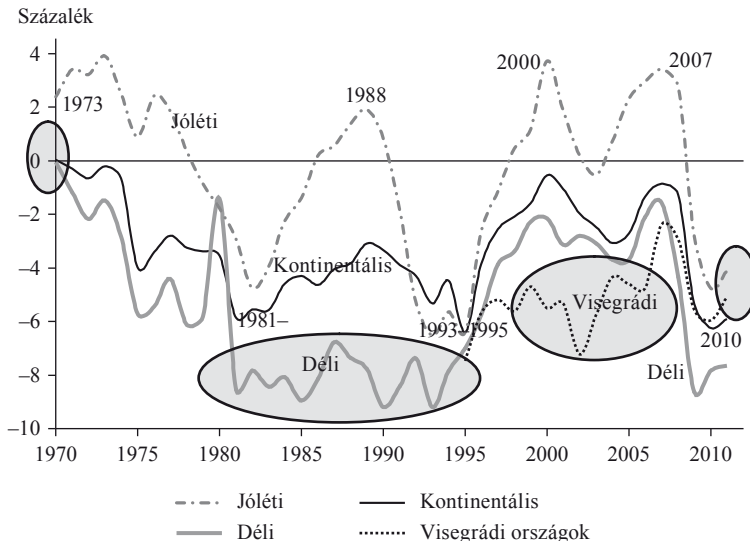
Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában, európai országsoportok, 1970–2011

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

10. ábra

Az államháztartás egyenlege a GDP százalékában, európai országsoportok, 1970–2011

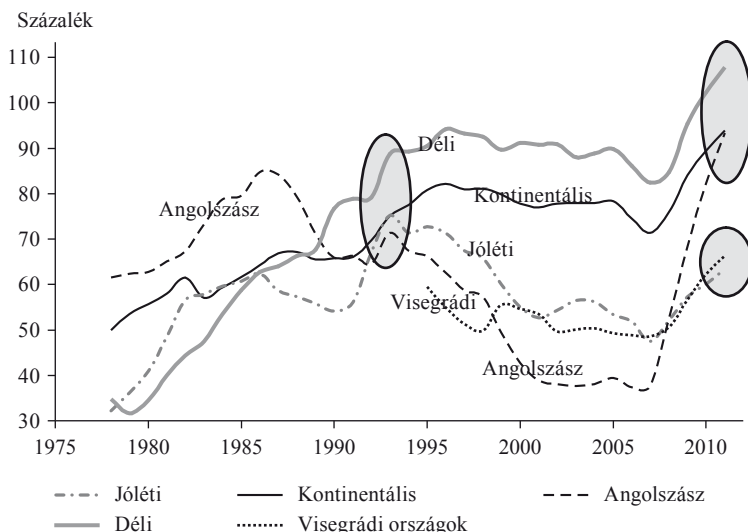

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

Még tanulságosabb képet kapunk, ha ez elmúlt négy évtized időbeli fejlődésében a kiadások mellett az államháztartási deficit alakulását és az államadósságok állományát is megvizsgáljuk. A 10. és 11. ábra ezt mutatja be az európai országsoportokra. Eleve sokat elárul a kormányok küszködéséről és a demokrácia deficit hajlamáról (Buchanan–Wagner [1977], Gyórfy [2007]), hogy a 10. ábrán az értékek a pozitív tartomány néhány

11. ábra

Az államadósság a GDP százalékában, európai országcsoportok, 1970–2011

Forrás: OECD [2001] 67–69. o., OECD [2009] 295–303. o., OECD [2010].

százaléka és a negatív tartományban egytizede körüli sávban mozognak. A deficit természetesen sokkal nagyobb ingadozásokat mutat, mint a kiadások GDP-hez viszonyított nagysága, s érzékenyen reagál a válságos időszakokra.

A legjobb teljesítményt, bár nem ingadozás nélkül, a skandináv országok esetében láthatjuk. A legrosszabb képet viszont a dél-európaiak mutatják. Az itteni robbanásszerű állami kiadásnövekedésnek, amit a 9. ábrán is jól érzékelhettünk, nem voltak alapjai a bevételi oldalon. A déli államok európai integrálódása „erőn felüli” hasonulást indított el az állam szerepvállalását és szolgáltatásait tekintve. Különösen Görögország és Portugália esetében igaz ez, de tetten érhető Spanyolország, valamint Írország esetében is az európai uniós csatlakozás utáni első évtizedekben.

A kevésbé kiforrott intézmények, a méreténél fogva kisebb automatikus stabilizációt biztosító költségvetés gyakran erőteljesebb diszkrecionális lépéseket generált a külső sokkok esetén. Ezek beépültek a kiadások közé, s a sokk elmúltával, később sem mérséklődtek. Sajátos váltást jelentett ezen a területen, hogy ezekben az országokban a diktatúrát demokratia váltotta fel. Erőn felüli költekezés és gyengébb belső demokratikus önszabályozás figyelhető meg fiatal democráciákban, ugyanakkor a külső pénzügyi és európai uniós bizalom elkényelmesítette őket. Ez a folyamat részben megismétlődött a rendszerváltó kelet-közép-európai államok esetében is, persze ott is országonként különböző mértékben.

A hetvenes évek válsága nem hirtelen növelte meg a deficitet, hanem fokozatosan, az emelkedő állami kiadások és a gyenge növekedési teljesítmények hatására. Az 1982–1983-as válság, amely jelentős részben a hetvenes évek világgazdasági átalakulásának a következménye volt, ismét jelentősen rontotta a költségvetések pozícióit. Fokozatos kilábalás csak a kilencvenes évek közepén indult meg, és a gazdaságok csak az ezredfordulóra érték el a legjobb teljesítményüket, amit azután a 2008-as válságig tartani tudtak. 2008 során azonban a deficit mindenhol ugrásszerűen megugrottak.

A 11. ábrán a GDP-hez viszonyított államadósság alakulását követhetjük, 1970 és 2011 között. A hetvenes évek válságától kezdve fokozatos növekedés figyelhető meg, különböző

kiindulási szintekről az egyes csoportoknál. A dél-európai országoknál és a skandináv államoknál volt a legkisebb kiinduló tartozásállomány, s az első két évtizedben a legdinamikusabb emelkedés. A kilencvenes évek közepén a fejlett európai államokban egyaránt a GDP 70 százaléka körülire nőtt az államadósság, a dél-európai országoknál viszont elérte a 90 százalékot. Összhangban a deficit tendenciáival, az ez utáni évtizedben stagnált vagy csökkent az államadósság: jelentősen a skandináv és az angolszász országokban, s kissé mértékben a kontinentális, a dél-európai és a visegrádi országok átlagát nézve.

A folyamatokban szerepet játszott az euró bevezetésére való felkészülés is, amely egyfajta nemzetközi kényszert jelentett a kontinens számos országában. Ugyanakkor a külső hatás ereje az adatok szerint is kisebb volt, mint például a skandináv országokban a belső válságos folyamatok által kikényszerített fordulat, új pályára állás. Írországbán is hasonló volt a helyzet.

A kétezres évek végének válsága azonban robbanásszerű államadósság-növekedéshez vezetett mindegyik országcsoportban. Az OECD 2011-re vonatkozó előrejelzése szerint, amely Görögország válsága előtti, s így erősen optimistának tekinthető, a kontinentális és az angolszász, valamint a déli államok adóssága a GDP 90, illetve 110 százaléka körül várható. Ez az elmúlt hat évtizedben messze a legmagasabb arány. A jóléti államok és a visegrádi országoknál ez az érték 2011-ben a GDP 60–70 százaléka között lehet az átlagokat tekintve.

A válságok állama

Az Egyesült Államokból kiinduló válságok közül leggyakrabban az 1929–1933-as gazdasági világválságot és a hetvenes évek elhúzódó krízisét emlegetik. Ezek fenyegető emléke miatt a fejlett országok kormányai nagyon gyorsan hoztak átfogó intézkedéseket, döntően a pillanatra koncentrálnak, a hosszú távú hatások mérlegelése nélkül. A válságban hirtelen mindenki ismét keynesiánus lett. Ez gyors fordulatot jelentett a megelőző közel két évtized általános felfogásához képest, amely szerint a „mi időnk az más”, s túlléptünk a korábbi idők problémáin (*Reinhart–Rogoff* [2009] 208. o.). Különösen így volt ez az Egyesült Államokban, a kilencvenes évek nagy fellendülése következtében, amikor is mindez alacsony infláció és munkanélküliség mellett mehetett végbe. Ez azt a nézetet erősítette, hogy az Egyesült Államok „speciális”, valamennyire visszahúzódó állam, és a hatékony piacokba vetett hit vezérelte a döntéshozók jelentős részét. Ugyanakkor az itt 2007-ben kirobbant pénzügyi válság, mint korábban említettük, lényegét és mechanizmusát tekintve sokban hasonló volt a korábbiakhoz. Ezt az általános optimizmust az sem zavarta meg igazán, hogy az elmúlt két évtized is bővelkedett válságokban, ha nem is olyan kiterjedt mértékűvel, mint amilyen az 1929–1933-as vagy a hetvenes években volt.

A széles körű állami beavatkozásoknak a visszaesést valamennyire sikerült mérsékelniük, és a 2009. évi mélypont után 2010-ben ismét növekedésre számíthatunk. A GDP a világ egészét tekintve 2008-ban 2,2 százalékkal csökkent az előző évi 1,7 százalékos, és a 2007-es 3,9 százalékos növekedés után. Ugyanakkor 2010-re már 2,7 százalékos növekedés várható, 2011-re pedig már 3,2 százalék. A fejlett országokban már kedvezőtlenebbek a prognózisok, 2009-ben 3,3 százalékos a csökkenés, és 2010-ben 1,8 százalékos, 2011-ben pedig 2,3 százalékos növekedést várnak (*World Bank* [2010] 3. o.). Így is azonban a második világháború után először fordult elő, hogy a világon az összesített GDP csökkent.⁷ Az erőteljes állami beavatkozást – mint említettük – erősen felelevenítette a recessziótól való erős félelem.

⁷ A második világháború utáni a mostani utáni második legsúlyosabb recesszió idején, 1982-ben a világ egészét tekintve a GDP növekedése 0,6 százalék volt, a fejlett világban pedig –0,2 százalék, azaz a visszaesés 0,2 százalékos volt (*IFS* [2000] 164. o.).

Lényegesen más a helyzet, mint 1929–1933-ban. Akkor még a kormányzat súlya jóval kisebb volt, a GDP 5–20 százaléka, ahogy ezt a 2. és 3. ábrán láthattuk, s a kiadások jelentős része az állam klasszikus funkcióihoz kapcsolódott. A jelenlegi válság előtt a fejlett gazdaságokban az állami kiadások megközelítették a GDP felét, ahogy a 9. ábrán megfigyelhettük, s ennek számottevő része rugalmatlan vagy éppen klasszikus keynesi értelemben anticiklikusan viselkedik. Mindennek hatalmas válságmérséklő hatása volt és van, ami sokkal fontosabb egyébként, mint az alkalmazott diszkrecionális csomagoké. Egy ilyen súlyú államnak minden külön intézkedés nélkül is rendkívüli a stabilizáló ereje. Ebből azonban az is következik, hogy a piac korlátozottabban fejtheti ki erejét, ami a növekedési képességet gyengítheti. Az 1929–1933-as válsággal való összevetés – remélhetően – azért is csalóka, mert annak békebeli kifutási lehetősége nem ismert, azt lényegében a második világháború „oldotta” meg és fel.

Sokkal tanulságosabb a válságos hetvenes évekkel való összevetés. Ekkorra már lényegében kiépült az újfajta állami szerepvállalás és annak intézményrendszere a fejlett országokban. Az államháztartás súlya jelentős, ahogy ez a 4., a 8. és 9. ábrán tetten érhető. A fejlett európai államokban a GDP 35–40 százaléka, a skandináv államokban 40–45 százaléka, az Egyesült Államokban és Kanadában 30–35 százaléka az államháztartás kiadásainak súlya. Ennek is köszönhető, hogy inkább stagnálás, mint erős visszaesés következett be.⁸ Ugyanakkor az állam védőszerepe nem volt áldozatok nélküli. Folyamatosan növekvő deficit, és emelkedő államadósság alakult ki, ahogy ez nyomon követhető a 10. és 11. ábrán. Eközben az államháztartás kiadásai is folyamatosan nagyobb és nagyobb részt szaktítottak ki a nemzeti össztermékből. Ahogy az 5. ábrán is láthattuk, a kilencvenes évek elején a fejlett európai gazdaságokban az állami kiadások súlya a GDP 45–55 százaléka között volt, a skandináv országokban 55–60 százalék körül. Ez a hetvenes évek válság előtti állapotához képest 15 százalékpont körüli emelkedés.

A hetvenes évek válságos időszaka nem az állam visszahúzóódását, hanem további kiterjedését hozta, s egy igen hosszú, közel húszéves időszak kellett ahhoz, hogy a fejlett világ valóban magához térjen, s dinamikus növekedés indulhasson be. Ugyanakkor ez a folyamat egy újfajta növekedési pályára állást is jelentett. Történelmileg nézve régi jelenségek: kiterjedő állami kiadások, növekvő deficit, emelkedő államadósság először következett be ilyen mértékben, nem háborús, hanem békés körülmények között. A tünetek hasonlóak, részben a gazdasági következmények is, de az első esetben a „háborúk államának” klasszikus esete áll fent, míg itt megjelent a modern „válságok állama”. Ebben az értelemben tanulhatunk és következtethetünk az akkori fejleményekből a mostani válságok államának helyzetére és a bekövetkező fejleményekre nézve.

A hosszú átalakulási időszak utáni másfél évtizedes fellendülés sok szempontból új pályán mozgott, a globalizáció, az informatikai forradalom, a hálózatosodás, az újabb pénzügyi innovációk és a nemzetközi tőke- és hitelrendszer szélsőséges szabadsága közepette. Ezek egyrészt mozgatták is a fejlődést, másrészt azonban új – sokszor nem realizált – kihívásokat is jelentettek. Ebben a periódusban azonban sikerült a válságos helyzetbe került államháztartásokat is gyógyítani. Általában visszaszorult a kiadások GDP-hez viszonyított súlya, részben persze a dinamikus gazdasági növekedés miatt, némileg azonban az állami kiadások reálértékének csökkenése révén is. Mérséklődött a deficit és az államadósság. Ez utóbbiba besegített a nemzetközi pénzpiacon kialakuló likviditásbőség és csökkenő kamatszint.

Így is másfél évtized kellett, hogy a kétezres évek második felére „normalizálódjon” az államháztartások helyzete, igaz, ez magasabb szinten történt, mint a hetvenes évek elején. A fejlett európai gazdaságokban az államháztartás kiadásainak súlya 2008-ban, ahogy a

⁸ Bár döntően ezek a folyamatok vezettek el az 1982–1983-as recesszióhoz, amely a mostani, 2008. évi után a második legmélyebb volt a második világháború utáni időszakban.

6. ábrán láthattuk, a GDP 45–50 százaléka körül mozgott, néhány országban pedig 50 százalék fölött. A deficit is csökkent, bár szufficitbe csak a skandináv gazdaságokban fordult, s az államháztartások hiánya is mérséklődött.

A hetvenes években a gazdaságban nagy súlyt képviselő állam segített mérsékelni a visszaesést, de a válságkezelő állam maga is válságos helyzetbe került, amiből való kilábalás ugyancsak hosszú folyamat volt. A gazdasági növekedés beindulását közbenzó válságok és a túlsúlyos állam okozta problémák is nehezítették. A kétezres évekre többé-kevésbé normalizálódott a fejlett országok államháztartási helyzete.

Az államok válsága

Ebben a viszonylag kiegyensúlyozott állapotban következett be a 2008. évi pénzügyi, majd gazdasági válság. Az állam nagy súlya, az automatikus stabilizátorok, a jelentős diszkrecionális intézkedéscsomagok, mint említettük, számottevően mérsékeltek a recessziót, s egy moderált növekedés is várható 2010/2011-ben. Bár a kibocsátási rés még 2011-ben is kétszer akkora lesz, mint a második világháború utáni másik nagy recesszióban, 1982–1983-ban (*World Bank* [2010] 4. o.). Az állam oldaláról azonban, a hetvenes évekhez hasonlóan, nagyon nagy ára volt a válságkezelésnek, ahogy ezt a 9–11. ábrákon jól láthattuk. Az államháztartás kiadásainak GDP-hez viszonyított súlya ugrásszerűen megnőtt, akárcsak a deficit, s tartós veszélyt jelez az államadósságok második világháború utáni legmagasabb szintre való emelkedése. És ez még csak az első egy-két év tapasztalata.

A 7. ábrát az 5. ábrával összevetve, azt láthatjuk, hogy még optimista forgatókönyv esetén is 2011-re a fejlett országok államháztartásai, történelmi távlatban nagyon gyorsan ugyanolyan vagy még rosszabb képet mutatnak, mint az eddigi csúcson, a kilencvenes évek elején. A fejlett európai gazdaságokban az állami kiadások a GDP 50–60 százaléka közé emelkednek. Még az Egyesült Államok államháztartási kiadásainak súlya is átlépi a kritikus 40 százalékot, ami példátlan az ország békeidőbeli gazdaságtörténetében. Külön problémakört jelent Európában, hogy a dél-európai országokban most sokkal magasabb az állam súlya, mint korábban, s mint amit fejlettségük indokolna.

A recesszió első szakaszában a középpontban a „válságok állama” állt, mit kell tennie és hogyan a visszaesés elmélyülése ellen. Amint javulni látszik a helyzet, azonnal felmerül a kérdés, mikor is vonul vissza az állam. A 20. század második felének tényei azt mutatják, hogy nehéz visszagyömöszölni a szellemet a palackba. Az állammal kapcsolatos problémáknak inkább az elején vagyunk, mint a megoldás közelében. Az „államok válsága” még csak most kezdődik újra.⁹ A hetvenes évek vázolt tapasztalatai azt sugallják, hogy lassú talpra állás várható a reálgazdaságban, ami alatt az államháztartások helyzete inkább tovább romolhat, mintsem javulhat, s utána is évtizedes feladat (Antal László szavaival hosszú menetelés) lehet az állami költségvetés csökkentése (*Antal* [2009]).

A gyors „bűnbeesést” feltehetően igen lassú javulás követheti az államháztartások területén, hasonlóan a 20. század utolsó harmadához. A hasonlóságok mellett azonban nyilvánvalóan lényeges különbségek vannak a két válságidőszak között, mint ahogy a válságok okaiban és körülményeiben is. A mostani válságban kulcsfontosságú tényező volt, hogy az ezredfordulóra kiteljesedett a globalizáció. A válság kitörésében és „vírusszerű” terjedésében döntő szerepet játszott a globalizálódott és igen innovatív pénzügyi világ. A pénzügyi és

⁹ Még Európa legszilárdabb bástyájának, Németországnak az államháztartási hiánya a GDP 5–6 százalékára ugrott napjainkban, az államadóssága túllépte a maastrichti küszöbértéket, s várhatóan a 2008. évi 66 százalékról 2011-re 83 százalékra emelkedik. Németország államadóssága a hetvenes évek elején még csak a GDP 20 százaléka körül, 20 év múlva 40 százalék körül volt, s újabb 20 év múlva ismét a duplája (*Koske* [2010] 5–6. o.). És akkor még nem is beszéltünk a perifériáról, Görögországtól Portugálián át Írorszáig, amely országok szintén az euróövezet tagjai.

tőkepiacok túlléptek a nemzetgazdasági kereteken, ez már nem egyfajta piaci szabadságnak, sokkal inkább elszabadulásnak bizonyult (Muraközy [2009a] 272. o.). A globalizáció kiterjedése együtt jár a pénzügyi kockázatok bővülésével, a bankválságok sűrűsödésével. Így volt ez a 19. század végi globalizáció esetén is, s még kiterjedtebb mértékben a mostani ezredfordulón (Reinhart–Rogoff [2008] 8. o.)

A bankszféra innovatív működése jelentős mértékben hozzájárult a válsághoz, ami erőteljesen érintette a lakosságot és az államot, s az állam az őt ért károkat nyilván visszahárítja az adófizetőkre. Az állami szféra fokozódó nehézségekkel küszködik, miközben a globális pénzügyi világ elsőként áll/állt talpra. A világméretű adóssághegy a válságot részben okozó pénzügyi szférát hozza ismét helyzetbe. Érdekes körnek lehetünk tanúi. A fellendülésben nagy magánnyereségek képződtek, válsághoz vezetett, ami növekvő közösségi áldozatokat igényelt. Ezt azonban a jövőben finanszírozni kell, ismét várhatóan nagy magánnyereségek képződnek majd a globális pénzügyi szférában. Természetesen a kockázat is jelen van a pénzügyi szereplőknél, de a szektor egésze ismét nyertes lehet. A növekvő finanszírozási igény és a beárzott kockázatok kamatnövekedéshez vezethetnek, ami tovább nehezítheti az állam-adósságok finanszírozását, és az országok közötti versenyhez vezethet a forrásokért.

A nemzetközi pénzügyi szféra legalább annyira globális most is, mint a válsághoz vezető úton. Szerepe nagy lesz a kilábalás idején is. Sokak által javasolt „megregulázás” nemcsak a tényleges politikai akarat hiánya miatt nem várható, hanem nemzeti politikai struktúrák szabdalta világunkban ez nem is igen kivitelezhető. Ha a világ egyik részén szigorúbb szabályokat, „büntető” adókat vetnek ki a pénzügyi szektorra, éppen a megroggyant államháztartás megsegítésére, illetve a politikai közhangulat kielégítésére, akkor ezt könnyen továbbhárítja a magán- és közhitelek körére. Ez éppen az államadósságok finanszírozását drágíthatja meg hosszabb távon, illetve a kulcsfontosságú gazdasági fellendülést nehezítheti. Továbbá nemzetközi mobilitása révén a pénztőke könnyen vált helyszínt és formát, s kivonja magát a szigorodó régiókból. Ezzel nyilván piacokat is veszíthet, de feltehetően hiánya az adott gazdaságok számára lesz fájdalmasabb.

Másik várható fejlemény, több okból is, az infláció emelkedése lehet. Ez több évtizedes gazdaságpolitikai célt negligálhat vagy halványíthat el. Az infláció növelése az állam finanszírozásának egy lehetséges eszköze, ami rövid távon kevésbé „fájdalmas” a társadalom érintett rétegei számára. Ez persze most, az eltűlt deflációs félelmek idején talán kevésbé tűnik valószínűnek, de az elkövetkező időszakban nagy kísértés lesz erre, különösen a nehéz helyzetben lévő országokban. Nem véletlen, hogy a szakmai viták során már megjelent a *debtflation* kifejezés (Andreapulos [2009]), rímelve a hetvenes évek *stagflation* fogalmára. Az infláció, a valuták leértékelődésével párhuzamosan, az országok nemzetközi versenyképességét is javíthatja. Itt sajátos helyzetben van az euróövezet, hiszen ezekben az országokban az árfolyam-politika nem működik.

A következő években feltehetően megnő az országok belső megtakarításainak és belső piacainak a fontossága is. Az államadósságok fenntartható finanszírozásában azok az országok vannak/lesznek előnyben, ahol a belső megtakarítások a fő finanszírozók. Ahol a külső finanszírozás, a nemzetközi tőke a meghatározó, ott nemcsak a válságban, de a válság után is tartósan igen nagy lesz a kitettség, függőség.

Végül, de nem utolsósorban a világgazdaság egészében és az egyes régiókban/országokban a gazdasági növekedés üteme döntő lesz az államháztartás rendbetételében. Ez azonban a „róka fogta csuka” esete, hiszen az államháztartás minél rosszabb pozícióban van, annál rosszabbak a növekedési kilátások, s ezért annál nehezebb „kinőni” a magas deficitet és államadósságot.

A mostani válság után a legtöbb fejlett országban hasonló képet mutat: emelkedő állami kiadási részarány, nagy deficit, megnőtt államadósság. A korábban kiegyensúlyozott pályán fejlődők igyekeznek ismét kiegyenlített pályára állni. Erős belső „ellenanyagok” ter-

melódnek, hogy kikerüljenek ebből a helyzetből. A „fiskális alkoholista” (Kopits [2008]) azonban jobban hozzászoktak az állam eladósodásához, ezért sokkal nehezebb is pályát változtatniuk. Legfeljebb külső kényszerre teszik ezt meg, s a fiskális fegyelem nagyon ritkán intézményesül. Ezekben az országokban általában az intézmények minősége is alacsony színvonalú, s a növekedési képességük is mérsékelt.

„Hosszú menetelés”

A fejlett országok közel évszázados gazdaságtörténetében kétségkívül az egyik legfontosabb jelenség az állam növekvő és megváltozott szerepe. Tanulmányunkban a világ gazdasági válságok felől közelítettük az államháztartás és a költségvetés súlyát, szerepét a gazdaságban. A jelentős mértékű állami beavatkozásra először az 1929–1933-as válság idején került sor, elsősorban az Egyesült Államokban. Ekkor a központi kormányzat súlya még igen alacsony volt itt, s a kiadásnövekedés bár „tabukat” döntögetett, de a GDP-hez képest még ezzel együtt is mérsékelt volt.

A második világháború utáni hetvenes években azonban már megfigyelhető az állami kiadások, a deficit és az államadósság válságokkal összefüggő és igen számottevő emelkedése. Történelmileg visszatekintve ez a tünetegyüttes mindig a háborús idők velejárója volt, s békeidőben visszaálltak a „normál” viszonyok. Fontos tanulsága ennek az időszaknak, hogy a hirdetett ideológiák ellenére közel két évtizedes állami kiterjedés következett be, ami a kilencvenes évek elején tetőzött korábban elképzelhetetlen állami kiadási szinten. Ekkor a fejlett országok jelentős részében a GDP több mint fele a „látható kézben” összpontosult. Hosszú és nehéz küzdelemben sikerült ezt valamennyire leszorítani a két-éves évek második felére, amiben inkább a felgyorsult növekedés és az alacsony kamatok játszottak szerepet, s csak az államok önmegtartóztatása.

A mostani válság sajátossága, hogy nemcsak a válság, amelynek ez természetéhez tartozik, de az erre adott kormányzati válaszok is sokkhatásszerűek voltak, így egy-két év alatt a kilencvenes évek mélypontjához hasonló államháztartási mutatók alakultak ki. Óriási deficitek s ugrásszerűen megnőtt államadósság jellemzi a fejlett világot. A hetvenes évek utáni folyamat sokkal lassúbb volt, a gazdaság szereplői jobban tudtak alkalmazkodni. Ma már az országok többségében a globális pénzügyi világ szereplőin múlik, s nem a belső megtakarításokon, hogy milyen feltételekkel finanszírozzák a deficiteket, valamint az államadósság lejáráó tételeit.

Ugyanolyan mértékű deficitet és államadósságot ma sokkal drágábban finanszírozhat egy ország, mint a múlt század utolsó harmadában. Ugyancsak a globalizáció miatt az egyes országok gondjai hálózatra rendeződve erősíthetik egymást, s a pénzügyi bizalom hiánya korábban finanszírozható helyzeteket ma önbeteljesítő körben forogva kritikussá minősít. Görögország példája jól mutatja azt is, hogy itt sokkal többről van szó, mint egy felelőtlen „fiskális alkoholista” sorsáról. Összeomlása ugyanis az európai pénzügyi rendszer „Lehman Brotherse” lehet.

A 2008-as recesszióban a „válságok állama” erőteljesen és gyorsan avatkozott be a fejlett világban. A „bűnbeesés” gyors és radikális volt. Hosszú vita várható még ennek szükségességéről és hasznosságáról. Az azonban az elmúlt fél évszázad elemzése alapján e vita eldöntése nélkül is nagy valószínűséggel állítható, hogy a következményként kialakult „államok válsága” még csak a kezdetén tart. A legjobb esetben is évtizedes, hosszú menetelés várható, talán már ahhoz is, hogy csökkenés következzen be az államháztartási kiadások alakulásában, de különösen, hogy tartósan mérséklődjön az államadósságok békeidőben példátlan mértékű állománya. Az a kérdés is nyitva van még, hogy mennyiben teremtő jellegű a mostani válság, s ha új fejlődési pályát hoz, akkor az miben lesz új.

Az államháztartás helyzetének javulásában kulcsfontosságú lenne a tartós növekedés és a stabil nemzetközi pénzpiac alacsony kamatokkal. Ennek azonban éppen az „államok válsága” az egyik lényeges akadálya. Ebből a körből kell kitörni. Ez gyorsabb lehet az erősebb alapokon nyugvó országokban, ahol a fiskális fegyelem tradíció, és sokkal lassúbb a „fiskális alkoholista” esetében. A globális gazdaságban azonban senki sem független másoktól, így a problémák is sok szempontból közősek.

Hivatkozások

- ANDREAPULOS, S. [2009]: Debtflation. Morgan Stanley. Global Economic Forum. www.morganstanley.com/views/gef/archive/2009/20091023.
- ANTAL LÁSZLÓ [2009]: A hosszú menetelés. A fiskális politika fordulatai és hatása az ezredforduló után. Megjelent: *Muraközy* [2009b] 65–98. o.
- BEREND T. IVÁN [1982]: Válságos évtizedek. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BERNANKE, B. [2004]: The Great Moderation. Az Eastern Economic Association február 20-i találkozóján tartott előadás, Washington D. C. www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/20040220/default.htm.
- BUCHANAN, J. M.–WAGNER, R. E. [1977]: Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes. Academic Press, Inc. San Diego–London.
- CECCHETTI, S. [2008]: Crisis and Responses: The Federal Reserve and the Financial Crisis. NBER, Working Paper 14134. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. <http://www.nber.org/papers/w14134.pdf>.
- CSABA LÁSZLÓ [2010]: Paradigmaváltás az európai gazdaságpolitikában. Megjelent: *Muraközy* [2010] 207–240. o.
- DALE, R. [2004]: The First Crash. Lessons from the South Sea Bubble. Princeton University Press, Princeton.
- EICHENGREEN, B. [2005]: Pénzügyi válságok. Mit tehetünk ellenük? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- FAMA, E. [1970]: Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. Journal of Finance, Vol. 25. No. 2. 383–417. o.
- FAMA, E. [1998]: Market Efficiency, Long-Term Returns, and Behavioral Finance. Journal of Financial Economics, 49. 283–306. o.
- FRYDMAN, R.–GOLDBERG, M. D. [2007]: Imperfect Knowledge Economics. Exchange Rates and Risk. Princeton University Press, Princeton.
- GYÖRFFY DÓRA [2007]: Democracy and Deficits. The New Political Economy of Fiscal Management Reforms in the European Union. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY DÓRA [2009]: Szép új világ Amerikában – az állam álmai és a válság valósága. Pénzügyi Szemle, 54. évf. 2–3. sz. 318–338. o.
- GFS [1968–2009]: Government Finance Statistics Yearbook. International Monetary Fund, Washington D.C.
- IFS [1966–2010]: International Financial Statistics Yearbook. International Monetary Fund, Washington D.C.
- KINDLEBERGER, C. [1984]: A Financial History of Western Europe. George Allen and Unwin Publisher Ltd., London.
- KINDLEBERGER, C. [1996]: Manias, Panics, and Crashes. John Wiley & Sons, New York.
- KIRÁLY JÚLIA [2009]: A tornádó és a hurrikán – a 2007. év válságos hatásai. Megjelent: *Muraközy* [2009b] 295–332. o.
- KIRÁLY JÚLIA–NAGY MÁRTON–SZABÓ E. VIKTOR [2008]: Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és (hazai) következményei. Közgazdasági Szemle, 55. évf. 7–8. sz. 573–621. o.
- KOPITS GYÖRGY [2008]: Saving Hungary’s Finances. Budapest’s Four-steps Plan for Fiscal Alcoholics. The Wall Street Journal, december 4.
- KOSKE, I. [2010]: After the Crisis: Bringing German Public Finance Back to the Sustainable Path. OECD Economic Department Working Paper, No. 766. OECD, Párizs.

- LÁMFALUSSY SÁNDOR [2008]: Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LUCAS, R. E., Jr. [1980]: The Death of Keynesian Economics. Issues and Ideas, téli szám, University of Chicago, Chicago, IL. 18–19. o.
- MACKEY, C. [1852]: Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds. Office of the National Illustrated Library, London.
- MADARÁSZ ALADÁR [2008]: Buborékok és legendák. Közgazdasági Szemle, 56. évf. 7–8. sz. 609–633. o.
- MADDISON, A. [2001]: The World Economy. A Millennial Perspective. OECD, Development Centre Studies. OECD, Párizs.
- MADDISON, A. [2003]: The World Economy: Historical Statistics. OECD, Development Centre Studies. OECD, Párizs.
- MITCHELL, B. R. [2003a]: International Historical Statistics, Europe 1750–2000. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke–New York.
- MITCHELL, B. R. [2003b]: International Historical Statistics, The Americas 1750–2000. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke–New York.
- MITCHELL, B. R. [2003c]: International Historical Statistics, Africa, Asia & Oceania 1750–2000. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke–New York.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ [2009a]: Állam és piac Magyarországon. Spontán rend vagy bürokratikus rendtelenség. Közgazdasági Szemle, 56. évf. 3. sz. 270–288. o.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ (szerk.) [2009b]: A jelen a jövő múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ (szerk.) [2010]: Válságban és válság nélkül. A gazdaságpolitika rétegei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- OECD [2001]: OECD Historical Statistics 1970–2000. OECD, Párizs
- OECD [2009]: OECD Economic Outlook. Vol. 2009/2. OECD, Párizs.
- OECD [2010]: OECD-adatbázis. <http://stats.oecd.org/Index.aspx>.
- SOROS GYÖRGY [2008]: A 2008-as hitelválság és következményei. Scolar Kiadó, Budapest.
- SPIILIMBERG, A.–SYMANSKY, S.–BLANCHARD, O.–COTTARELLI, C. [2008]: Fiscal Policy for the Crisis. IMF Staff Position Note. International Monetary Fund, Washington D.C.
- REINHART, M. C.–ROGOFF, S. K. [2008]: This Time is Different: Eight Centuries of Financial Crisis. NBER Working Paper 13882. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. <http://www.nber.org/papers/w13882.pdf>.
- REINHART, M. C.–ROGOFF, S. K. [2009]: This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University, Princeton.
- SCHUMPETER, J. A. [1942]: Capitalism, Socialism, and Democracy. Harper, New York.
- TOCQUEVILLE, A. DE [1993]: Az amerikai demokrácia. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- WORLD BANK [2010]: Global Economic Prospect. Crisis, Finance, and Growth. The World Bank, Washington D. C.